

Dominika Kuśnierz-Krupa

Nowy Jork – architektura i rozwój przestrzenny do końca XIX wieku

New York – architecture and spatial development until the end of the 19th century

Zapewne pierwszym Europejczykiem, który odwiedził terytorium przyszłego Nowego Jorku, był Giovanni da Verrazano w 1523 roku. Wcześniej tereny te zamieszkiwały plemiona indiańskie¹.

Tereny, na których rozwinęło się późniejsze miasto, były pod względem geograficznym wyjątkowo sprzyjające. Osadnictwo rozwinęło się na wyspie o wydłużonym kształcie mającej wymiary: ok. 21,6 km na 3,7 km (w najszerszym miejscu). Wyspa ta od południa otoczona była zatoką oceanu, od zachodu rzeką Hudson, a od wschodu rzeką East River. Zatoka pozwoliła na stworzenie tutaj portu, z którego towary mogły być spławiane rzeką Hudson w głąb kontynentu².

Nazwa wspomnianej rzeki pochodzi od nazwiska angielskiego żeglarza i podróżnika Henry'ego Hudsona, który odkrył ją w 1609 roku podczas jednej ze swoich licznych podróży. Efektem tego odkrycia było założenie nad jej brzegami, w południowej części wyspy, pierwszej kolonii. W roku 1625 Holenderska Kompania Zachodnio-indyjska założyła w tym miejscu pierwszą osadę, którą nazwano Nowy Amsterdam³. Rok później na wyspę przybył inżynier Crijn Fredericxsz, który przywiózł ze sobą plany budowy fortu, który miał być wzniesiony na najbardziej wysuniętym na południe krańcu wyspy, wyznaczonym przez ówczesnego zarządcę kolonii Willema Verhulsta. Program funkcjonalny fortu obejmował miejsce na prowadzenie handlu, część pod zabudowę mieszkalną oraz budynki publiczne, takie jak szpital, szkoła i kościół⁴.

Pierwotna tkanka urbanistyczna osady rozwijała się w sposób organiczny, co do dzisiaj jest czytelne w planie ulic południowej części Manhattanu. Dopiero później wprowadzono zdefiniowany, ortogonalny układ ulic, który pozwolił m.in. na wytyczenie większych działek przewidzianych na farmy wzdłuż głównej drogi północ – południe.

Przy budowie fortu i innych pracach prowadzonych w kolonii wykorzystywani byli sprowadzeni z Afryki niewolnicy⁵.

Probably the first European to visit the territory of the future New York was Giovanni da Verrazano in 1523. Until then the area had been inhabited by Indian tribes¹.

The geography of the area on which the later city developed was its supreme advantage. Settlement developed on the elongated island measuring: app. 21.6 km by 3.7 km (in its widest point). The island was surrounded with an ocean bay in the south, the Hudson river in the west and the East River in the east. The bay allowed for establishing a harbour here from which merchandise could be floated along the Hudson river into the continent².

The name of the above mentioned River comes from the surname of an English sailor and traveller Henry Hudson, who discovered it in 1609, during one of his many voyages. The discovery resulted in establishing the first colony on the banks of the river in the southern part of the island. In 1625, the Dutch West India Company established here the first settlement, called New Amsterdam³. A year later an engineer Crijn Fredericxsz came to the island, who brought with him plans for building a fort that was to be erected on the most southward end of the island, on the site indicated by the then director of the colony, Willem Verhulst. The functional programme of the fort encompassed space for trading, a section for residential buildings, and public buildings such as a hospital, school and a church⁴.

The original urban tissue of the settlement developed organically, which can be recognised even today in the plan of streets located in the south part of Manhattan. Only later a defined orthogonal pattern of street was introduced, which allowed for e.g. allotting larger plots of land intended for farmsteads along the main south – north road.

Slaves were imported from Africa to build the fort and do other menial jobs in the colony⁵.

The first stage of colonisation ended up with bloody conflicts with its native inhabitants, the effect of which was almost complete destruction of the settlement.

Pierwsza faza kolonizacji wyspy zakończyła się krwawymi konfliktami z jej rdzennymi mieszkańcami, czego efektem było niemal całkowite zniszczenie osady.

Osada została powtórnie uporządkowana w 1647 roku przez Petera Stuyvesanta, który stanął na czele pierwszego zarządu w mieście. Miał on przywrócić ład organizacyjny, moralny i sens ekonomiczny holenderskiej osadzie. Stuyvesant przebudował nabrzeże i fort, a także wprowadził dodatkowe elementy obronne⁶.

Mimo jego wysiłków zadanie to nie powiodło się. Było to związane przede wszystkim z rosnącą na tym terenie potęgą Anglików, którzy przejęli osadę w 1664 roku, zmieniając jej nazwę z Nowego Amsterdamu na Nowy Jork. Zamieszkiwało ją wówczas około 1500 osób⁷. Od tego czasu miasto zaczęło się prężnie rozwijać, rosła też liczba jego mieszkańców, czyniąc go wówczas drugą co do wielkości osadą w 13 angielskich koloniach.

Dobre rządy Anglików spowodowały przeprowadzenie wielu prac budowlanych i modernizacyjnych w mieście. Około roku 1676 zbudowano tzw. Great Dock, w związku z czym istniejące nabrzeże zostało znacznie powiększone. W tym samym czasie zbudowano drogę między Nowym Jorkiem a Harlemem, który dzisiaj jest jedną z jego dzielnic. Wówczas otwarto także nową przeprawę promową w Spuyten Duyvil, która połączyła miasto z terenami na północy. W tym okresie przystąpiono także do modernizacji fortu.

W latach 80. XVII wieku urzędujący wówczas gubernator wydał dla miasta kartę wolności i przywilejów, według której prowincja Nowy Jork została podzielona na hrabstwa: New York (Manhattan), Kings (Brooklyn), Richmond (Staten Island) oraz Queens.

W okresie panowania Brytyjczyków w mieście nastąpił znaczący postęp ekonomiczny, którego odzwierciedleniem była przemiana ulicy Wall Street z mało znanej i rzadko uczęszczanej, wąskiej uliczki na obrzeżu miasta w centrum życia komercyjnego i finansowego Nowego Yorku, a z czasem także świata⁸. Rozwój Wall Street był związany m.in. z uporządkowaniem tej ulicy. Wybrukowano wówczas część chodników dla pieszych, zbudowano nabrzeża przy Wall i Pearl Street, a także wzniesiono nowy ratusz przy skrzyżowaniu Wall i Broad Street.

W 1683 roku miasto otrzymało prawa miejskie, co spowodowało, że dwadzieścia lat później zamieszkiwało je już 4000 osób. W 1696 roku zbudowano w mieście okazały kościół pw. św. Trójcy u zbiegu Broadway i Wall Street⁹.

Na początku XVIII wieku we wschodnim końcu Wall Street został zbudowany Market House, pełniący funkcję hali targowej.

W okresie tym siatka ulic oraz podział na działki były nieregularne. Domy miały od 2 do 4 kondygnacji. Niektóre były zbudowane z ciosanego kamienia, a inne z białej holenderskiej cegły, która wyglądała schludnie i estetycznie. Nieregularne ulice z dużą liczbą zakrętów często były bardzo wąskie. Jednak dzięki temu, że zostały wybrukowane, stwarzały wrażenie porządku¹⁰.

W XVIII-wiecznym Nowym Jorku zaczął zarysowywać się podział na bogatsze i biedniejsze części miasta. Tereny związane z funkcją handlową, zlokalizowane w pobliżu doków, w rejonie ulic Water Side (później Dock Street), Queen Street, Bridge Street i Pearl Street,

The settlement was again brought to order in 1647 by Peter Stuyvesant who was the new Director-General in the colony. He was to reintroduce organisational and moral order, as well as make the Dutch settlement profitable. Stuyvesant had the waterfront and fort rebuilt, and introduced additional defensive elements⁶.

Despite his efforts his strategy failed. It was connected mainly with the growing influence of the English, who took control of the settlement in 1664, and changed its name from New Amsterdam to New York. It was then inhabited by about 1500 people⁷. Since then the city started to develop dynamically, the number of its inhabitants also grew, which made it the second largest settlement in the 13 English colonies.

The good rule of the English resulted in numerous building and modernisation works being carried out in the city. About 1676, the so called Great Dock was built, which significantly enlarged the existing quay. In the same time a new road was laid out between New York and Harlem which today is one of the city quarters. A new ferry service was opened at Spuyten Duyvil, which linked the city with the country towards the north. At the period the work on modernising the fort was also commenced.

During the 1680s, the ruling governor granted a charter of liberties and privileges to the town, according to which the province of New York was divided into counties: New York (Manhattan), Kings (Brooklyn), Richmond (Staten Island), and Queens.

Under the British rule the town made significant economic advances, which was reflected in the transformation of Wall Street from a little-known and even less-frequented narrow path on the perimeter of the city, to the centre of the commercial and financial New York, and in time of the world⁸. The development of Wall Street was connected with e.g. ordering of the street. Pavements for pedestrians were built then, the wharf at Wall and Pearl Street was constructed, and the new town hall was erected at the junction of Wall and Broad Street.

The town was granted its city charter in 1683, the effect of which was that twenty years later it was already inhabited by 4000 people. In 1696, the grand Holy Trinity Church was built in the city at the junction of Broadway and Wall Street⁹.

At the beginning of the 18th century, the Market House which served as a hall of commerce, was built on the east end of Wall Street.

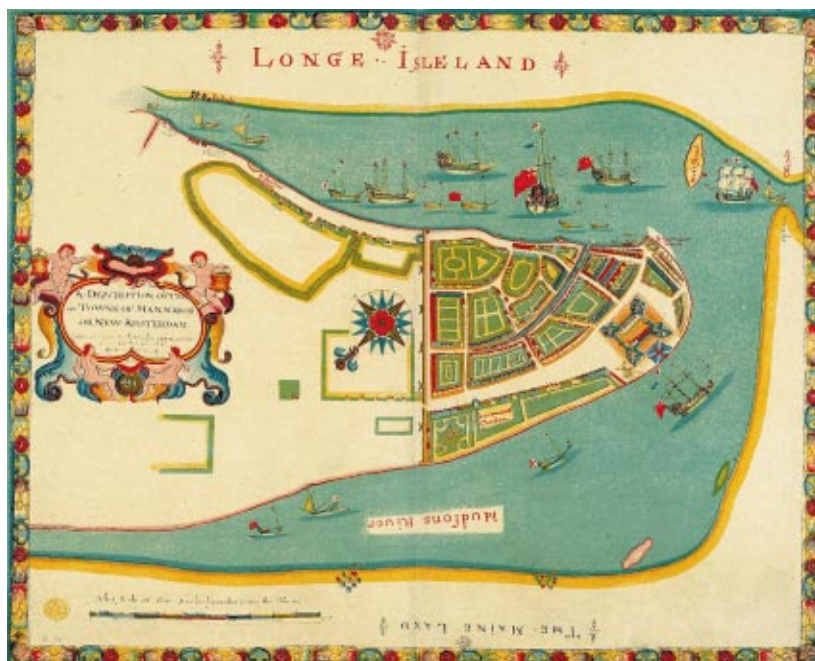
During that period the network of streets and the division into lots were irregular. Houses were from 2 to 4 storeys high. Some were built from hewn stone, while others from white Holland brick which gave the impression of order and cleanliness. Irregular streets with a large number of bends were frequently very narrow. But because they were paved, they appeared quite neat¹⁰.

The 18th-century New York began to show a division into the more and less affluent parts of the city. The areas serving commercial functions, located in the vicinity of the docks, in the area of Water Side (later Dock Street), Queen Street, Bridge Street and Pearl Street, were inhabited mainly by the wealthy English, Huguenot and Dutch merchants. Their houses frequently faced the East River, where ships lay at anchor.

Ryc. 1. Widok Nowego Jorku na początku XVII wieku, w: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, Swanston Publishing, 1998, s. 27

Fig. 1. View of New York at the beginning of the 17th century, in: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, Publ. Swanston Publishing Limited, 1998, p. 27

Ryc. 2. Mapa Nowego Amsterdamu z 1664 roku zwana "Duke' map", w: I.N. Phelps Stokes, *The iconography of Manhattan Island, 1498-1909*, Robert H. Dodd, New York 1915

Fig. 2. Map of New Amsterdam from 1664 known as "Duke' map", in: I. N. Phelps Stokes, *The iconography of Manhattan Island, 1498-1909*, Publ. Robert H. Dodd, New York 1915

Ryc. 3. Widok Nowego Amsterdamu z lat 1650-53, w: I.N. Phelps Stokes, *The iconography of Manhattan Island, 1498-1909*, Robert H. Dodd, New York 1915

Fig. 3. View of New Amsterdam in the years 1650-53, in: I. N. Phelps Stokes, *The iconography of Manhattan Island, 1498-1909*, Publ. Robert H. Dodd, New York 1915

Ryc. 4. Widok na City Hall i Great Dock w latach 70. XVII wieku, w: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, op.cit., s. 35

Fig. 4. View of the City Hall and Great Dock in the 1670s, in: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, op.cit., p. 35

Ryc. 5. „Plan Castello” przedstawiający Nowy Amsterdam ok. 1670, w: Muzeum Miasta Nowego Jorku

Fig. 5. "Castello Plan" presenting New Amsterdam about 1670, in: New York City Museum

Ryc. 7. Fragment mapy Nowego Jorku z lat 1766-67 opracowanej przez Lieutenanta Bernarda Ratzera, w: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, op.cit., s. 36

Fig. 7. Fragment of a map of New York in the years 1766-67 made by Lieutenant Bernard Ratzler, in: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, op.cit., p. 36

Ryc. 6. Kościół pw. św. Trójcy u zbiegu Broadway i Wall Street w połowie XVIII w., w: Columbia University Libraries Exhibition

Fig. 6. Holy Trinity Church at the junction of Broadway and Wall Street in the mid-18th c., in: Columbia University Libraries Exhibition

zamieszkałe były głównie przez bogatszych angielskich, hugenockich i holenderskich kupców. Ich domy usytuowane były często frontem do East River, gdzie cumowały statki. Szczególnie zamożni osiedlali się przy Dock Street, Bridge Street i Stone Street¹¹.

W owym czasie można było dostrzec także podział ulic ze względu na profesję ich mieszkańców. Rzemieślnicy i budowniczowie statków zamieszkiwali Queen Street i Smith Street. Wytwórcy cegieł i cieśle mieszkali na Broadwayu, przy Broad i Bridge Street, a wytwórcy wozów na Upper Northward.

Na taki podział ulic nakładały się równocześnie podziały etniczne. Tym samym Holendrzy stanowili większość mieszkańców Upper Northward, Smith Street, Broadwayu (West Ward), New, Queen, Broad, Stone i Beaver. Z kolei Anglicy i Francuzi stanowili większość na Queen Street (na południe od Wall), na Pearl i na Dock Street. Natomiast Żydzi, którzy w okresie panowania Brytyjczyków bardzo dobrze prosperowali, zamieszkiwali m.in. Mill Street, gdzie w 1730 roku wzniesiono pierwszą synagogę i szkołę hebrajską.

W tym okresie w mieście nie było jeszcze podziału na dzielnice handlowe i mieszkaniowe. Rzemieślnicy i sklepikarze mieszkali zazwyczaj na piętrze budynku, którego parter przeznaczony był na warsztat lub sklep w formie straganu otwartego na chodnik i ulicę. W miarę rozwoju handlu kupcy potrzebowali więcej miejsca do magazynowania towarów i więcej przestrzeni do prowadzenia biznesu.

W 1730 roku proces wypełniania i zabudowy na działkach zalewowych był już zaawansowany. Wzdłuż East River zaczęły powstawać nabrzeża nazywane od nazwisk kupców i armatorów.

Na południe od Collect Pond zbudowano nowy mur miejski, a tereny będące wcześniej ogrodami i pastwiskami przeznaczone zostały na potrzeby funkcji mieszkaniowej¹².

Na zewnątrz murów miejskich znajdowały się farmy oraz fabryki.

W 1769 ulice na zachód od Broadwayu były już całkowicie wytyczone. Rozwój budownictwa sprawił, że Collect Pond znalazł się wśród zabudowanych terenów miejskich, a miasto rozbudowywało się daleko na północ od Wall Street.

XVIII-wieczny ruch budowlany szybko wyparł pozostałości epoki holenderskiej. Nowe budynki przy przystaniach i nabrzeżach zmieniły charakter ulic wzdłuż East River. Stocznie i obiekty związane z handlem prowadzonym w portach były teraz lokowane w górnych częściach miasta. Budynki publiczne były budowane na terenach miejskich.

Holenderski koloryt miasta przetrwał głównie w „schodkowych” ścianach szczytowych domów, mniej w świadomych próbach zachowania tożsamości etnicznej.

W związku z wojną, którą Wielka Brytania toczyła z Francją, rząd angielski zdecydował się podnieść podatki na terenach swoich kolonii. Działania te wywołały gwałtowne protesty. W kwietniu 1768 roku nowojorscy kupcy przyłączyli się do bojkotu towarów sprowadzanych z Wielkiej Brytanii, który rozpoczął się w Bostonie. Wydarzenia te doprowadziły do wybuchu konfliktu zbrojnego w 1775 roku – rewolucji amerykańskiej. W wyniku walk w tym

Those particularly affluent settled in Dock Street, Bridge Street or Stone Street¹¹.

At that time the division of streets according to the occupation of their inhabitants could also be observed. Artisans and shipwrights lived in Queen Street and Smith Street. Brickmakers and carpenters lived on Broadway, bolters in Broad and Bridge Street, and carmen on Upper North Ward.

Such a street division was also reflected by the ethnic division. Therefore, the Dutch constituted a majority among the inhabitants of Upper North Ward, Smith Street, Broadway (West Ward), New, Queen, Broad, Stone and Beaver Street. On the other hand, the English and French were the majority in Queen Street (south from Wall), in Pearl and Dock Street. And the Jews, who prospered under the British rule, inhabited e.g. Mill Street, where in 1730 the first synagogue and a Hebrew school were erected.

At that time the city was not yet divided into commercial and residential quarters. Artisans and shopkeepers used to live on the upper storey of the building the ground floor of which served as a workshop or store in the form of a stall opening onto the pavement and the street. With the development of trade merchants required more room for storing their commodities and more space to run their business.

By 1730, the process of filling and building on tidelots had already been well advanced. Wharves named after merchants or ship owners began to line the East River.

A new city wall was built to the south of the Collect Pond, and land which had previously been orchards and pastures was to be used for residential purposes¹².

Farms and factories grew outside the city walls.

By 1769, the street west of Broadway had been completely laid out. Building development caused the Collect Pond to be located within the built-up urban area, and the city extender far north from Wall Street.

The 18th-century building boom quickly supplanted the remains of the Dutch epoch. New buildings on the quays and wharves transformed the character of the streets along the East River. Shipyards and commercial buildings connected with trade carried out in harbours were now located in the upper parts of the city. Public buildings were erected in the urban area.

The Dutch flavour of the city survived mainly in the “stepped” gable-end houses, much less in conscious attempts at preserving ethnic identity.

Because of the war that Great Britain fought against France, the British government decided to raise taxes in their colonies which, however, resulted in violent protests. In April 1768, New York merchants joined the boycott of commodities imported from Great Britain which had started in Boston. The events led to the outbreak of an armed conflict in 1775 – the American revolution. As a result of the struggle New York found itself under the British military occupation and became their main headquarters¹³.

At that time, in the city there were a few churches of various religions, public utility buildings, as well as military objects such as the powder-house, barracks and prison.

okresie Nowy Jork dostał się pod okupację Brytyjczyków i stał się ich główną kwaterą wojskową¹³.

Wówczas w mieście znajdowało się kilka kościołów różnych wyznań, budynki użyteczności publicznej, a także obiekty militarne jak prochownia, koszary i więzienie.

Zarówno wielki pożar z 1776 roku, jak i siedmioletni okres okupacji wojskowej Nowego Jorku doprowadziły miasto do ruiny. Podczas pożaru zniszczeniu uległa 1/4 miasta z kościołem św. Trójcy, kościołem luterańskim, a także ponad 1000 domów. W tym samym roku wybudowano fort Washington, lokalizując go na wyniesieniu, na północnym krańcu Manhattanu¹⁴.

Dzięki napływowi lojalistów liczba mieszkańców Nowego Jorku w tym okresie wzrosła z 17 000 do 30 000. Wyparli oni z miasta patriotów, którzy, zmuszeni do ucieczki, pozostawili Brytyjczykom wiele obiektów, np. kościoły, które były później adaptowane na potrzeby m.in. szkół i szpitali. Były one jednak, zresztą jak całe miasto, w bardzo złym stanie technicznym i wymagały modernizacji.

Zwiększenie liczby mieszkańców pozytywnie wpłynęło na rozwój gospodarczy miasta. Zyskał przede wszystkim sektor usług, dobrze prosperowały wówczas tawerny, prasa, modystki i krawcowe. Organizowano liczne imprezy sportowe o charakterze towarzyskim. Brytyjczycy reaktywowali zamknięty wcześniej John Street Theatre, nadając mu nową nazwę – Theatre Royal.

Po zakończeniu wojny brytyjsko-amerykańskiej lojaliści¹⁵ zaczęli masowo opuszczać Nowy Jork przenosząc się do innych brytyjskich kolonii.

Armia amerykańska pod przywództwem Waszyngtona wkroczyła na Manhattan 25 listopada 1783 roku. W 1785 roku miasto zostało stolicą nowego stanu Nowy Jork i czasowo stolicą państwa. Rok później Waszyngton został zaprzysiężony na pierwszego prezydenta składając przysięgę w Federal Hall na Wall Street¹⁶.

W tym okresie Nowy Jork nadal był zaniedbany, dominowała w nim zabudowa drewniana, często w bardzo złym stanie technicznym.

W latach 1784–89 przystąpiono do porządkowania i odbudowy miasta, szczególnie w obszarze na zachód od Broadwayu, poniżej Barclay Street, który został zniszczony przez pożar w 1876 roku. Odbudową miasta kierowało pięciu, specjalnie do tego powołanych komisarzy.

W ówczesnym Nowym Jorku, w odróżnieniu od innych stolic, brakowało efektownych obiektów użyteczności publicznej, mogących stanowić zamknięcia perspektywiczne ważniejszych ulic. Takim obiektem był City Hall (ratusz miejski), wzniesiony w 1701 roku, na skrzyżowaniu Broad i Wall Street. W związku z tym podjęto decyzję o zaadaptowaniu go na potrzeby Federal Hall¹⁷ (budynek rządowy). Wymagał on oczywiście gruntownej przebudowy, którą kierował Pierre Charles L'Enfant¹⁸.

W 1788 roku fort Waszyngtona został zrównany z ziemią, a na jego miejscu wybudowano reprezentacyjną siedzibę gubernatora stanu, która miała pierwotnie być siedzibą prezydenta.

W ramach porządkowania i odbudowy miasta poszerzono i wybrukowano Greenwich Street, a także uregulowano pod względem urbanistycznym pozostałe ulice, czyniąc ich układ bardziej czytelny.

Zmienił się także krajobraz wzdłuż East River. Nabrzeże, które stanowiło siłą napędową ekonomicznego

Both the great fire from 1776 as well as the seven-year period of military occupation of New York brought the city to ruin. During the fire 1/4 of the city with the Trinity Church, the Lutheran Church and over 1000 houses were destroyed. In the same year Fort Washington was built, located on the hill at the north end of Manhattan¹⁴.

Due to the inflow of Loyalists, the population of New York at that period increased from 17 000 to 30 000. Many patriots were forced to flee from the city and abandon numerous objects, such as churches, which the British later adapted to serve as e.g. schools or hospitals. However, like the whole city, they were in very bad technical condition and required modernisation.

The increased population positively influenced the economic development of the city, which mainly benefited the service sector: taverns, newspapers, milliners and dressmakers did roaring trade. Various sports and social events were organised. The British reopened the John Street Theatre, and renamed it the Theatre Royal.

At the end of the British – American war, the Loyalists¹⁵ began to leave New York in large numbers, moving to other British colonies.

The American troops led by Washington arrived in Manhattan on November 25, 1783. In 1785 the city became the capital of a new state of New York and, temporarily, the capital of the country. A year later Washington was inaugurated as the first President and took his oath in the Federal Hall on Wall Street¹⁶.

At that time New York was still desolate, dominated by timber buildings frequently in very poor condition.

In the years 1784–89, the city was gradually cleaned and rebuilt, especially the area west of Broadway, below Barclay Street, which was burnt down during the fire in 1876. Five specially appointed commissioners supervised the rebuilding of the city.

Unlike other capital cities, New York of the times lacked imposing public utility buildings which would set off the major vistas. Such an object was the City Hall, erected in 1701 at the intersection of Broad and Wall Street. Therefore, a decision was made to adopt it to serve as the Federal Hall¹⁷ (government building). Naturally it required a complete refurbishment which was supervised by Pierre Charles L'Enfant¹⁸.

In 1788, Fort Washington was levelled to make way for an imposing residence of the state governor, which originally was to serve as the presidential mansion.

Within the process of tidying and rebuilding the city Greenwich Street was widened and paved, and other existing streets were regulated to make their urban layout clear.

The landscape along the East River also changed. The livelihood of the city depended on the efficiency of the wharves which were built upon in a spontaneous and chaotic manner. That was connected with the unclear situation of the area as far as its property right were concerned. In 1798, the state legislature authorised the Common Council¹⁹ to regulate the legal situation and tidy up the docks and wharves from Whitehall Slip to Fly Market²⁰.

By the 1770s, New York had been built up to Roosevelt Street, and to the west of Broadway it had reached beyond Chambers Street.

Ryc. 8. Widok na City Hall na pocz. XVIII w., w: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, Swanston Publishing, 1998, s. 56
 Fig. 8. view of the City Hall at the beginning of the 18th c., in: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, Publ. Swanston Publishing Limited, 1998, p. 56

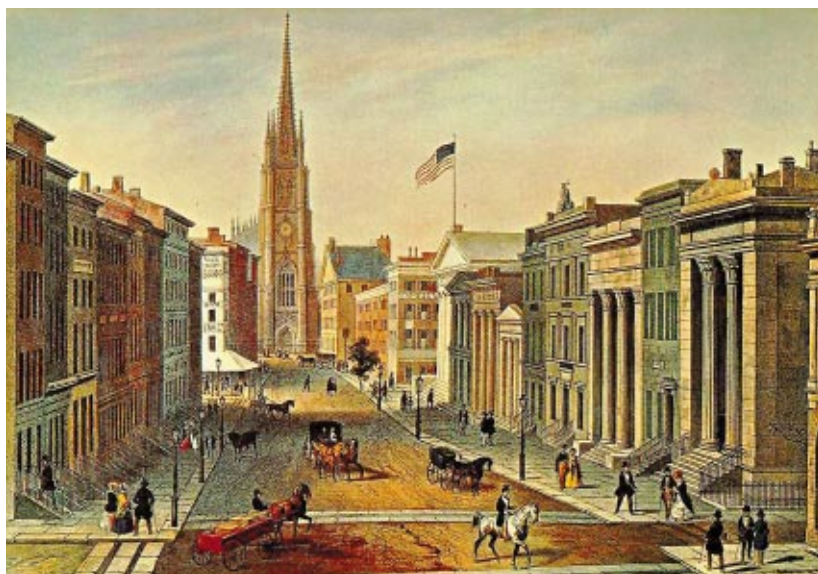
Ryc. 9. Rekonstrukcja miasta w latach 80. XVIII wieku, w: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, Swanston Publishing, 1998, s. 62
 Fig. 9. Reconstruction of the city in the 1780s, in: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, Publ. Swanston Publishing Limited, 1998, p. 62

Ryc. 10. „The Bull's Head Tavern” przy Bowery – jedna z najpopularniejszych tawern w XVIII-wiecznym Nowym Jorku, w: New York Public Library
 Fig. 10. “The Bull's Head Tavern” on Bowery – one of the most popular taverns in the 18th century New York, in: New York Public Library

Ryc. 11. “Park Theatre” na przełomie XVIII i XIX wieku, w: Columbia University Libraries Exhibition
 Fig. 11. “Park Theatre” at the turn of the 18th and 19th century, in: Columbia University Libraries Exhibition

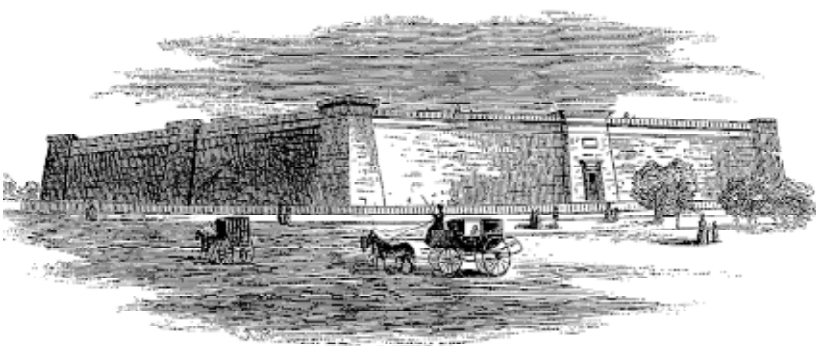
Ryc. 13. Wall Street około 1850 r. na archiwalnej pocztówce wykonanej przez Augusta Köllnera i wydrukowanej w Paryżu
 Fig. 13. Wall Street about 1850, on an archive postcard made by August Köllner and printed in Paris

Ryc. 12. Układ urbanistyczny Nowego Jorku na pocz. XIX wieku, w: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, Swanston Publishing, 1998, s. 69
 Fig. 12. Urban layout of New York at the beginning of the 19th century, in: E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, Publ. Swanston Publishing Limited, 1998, p. 69

Ryc. 15. Budynek „Flatiron” w 2010 roku, fot. D. Kuśnierz-Krupa
 Fig. 15. The “Flatiron” Building in 2010, photo by D. Kuśnierz-Krupa

Ryc. 14. Zbiornik wodny w Nowym Jorku (5 Aleja) przy wodociągu inspirowany architekturą egipską, w: Columbia University Libraries Exhibition
 Fig. 14. Water reservoir in New York (5th Avenue) by the water supply system, inspired by Egyptian architecture, in: Columbia University Libraries Exhibition

rozwoju miasta, było żywiołowo i chaotycznie zabudowywane. Miało to związek z niejasną sytuacją własnościową tych terenów. W 1798 roku władze stanowe nakazały Common Council¹⁹ uregulowanie sytuacji prawnej oraz uporządkowanie doków i nabrzeży na odcinku od Whitehall Slip do Fly Market²⁰.

W latach 70. XVIII wieku zabudowa Nowego Jorku sięgała do Roosevelt Street, a po zachodniej stronie ulicy Broadway dochodziła do terenów położonych powyżej Chambers Street.

Do roku 1789 roku zabudowa sięgała już do dzisiejszej Broome Street w kierunku wschodnim i do Reade Street na zachodzie. Niespełna 7 lat później granice miasta sięgały dalej, do linii dzisiejszej Houston Street.

W latach 80. XVIII wieku Common Council na wniosek władz stanowych przystąpił do wytyczenia nowych ulic i modernizacji istniejących arterii.

Co ciekawe, w ówczesnym Nowym Jorku większość ulic nawet w najbardziej ożywionej handlowo części miasta (w pobliżu doków) była niewybrukowana. W mieście nie było także kanalizacji ani odprowadzania wód opadowych, a otwarte rynsztoki były powszechne.

Na przełomie roku 1795 i 1796 Common Council zdecydował o budowie dwóch zewnętrznych ulic South Street i West Street o szerokości 21 m każda, które miały usprawnić komunikację na nabrzeżu.

Nakłady inwestycyjne poniesione przez Common Council na modernizację i usprawnienia terenów położonych w rejonie ulic Broadway i Wall Street świadczą o wzroście ich społecznego i ekonomicznego znaczenia²¹. Zarówno Broadway, jak i Wall Street zostały wybruko-

By 1789, the built-up area had reached the present Broome Street on the east and to Reade Street on the west. Just 7 years later the city limits extended further, to the present line of Houston Street.

During the 1780s, the Common Council was authorised by the state legislature to lay out new streets and modernise the existing ones.

What seems interesting, is the fact that in New York at that time the majority of streets outside the most heavily commercial area (near the docks) were unpaved. There were no sewers, or drainage for rainwater, and open sewers were a common feature in the city.

At the turn of 1795 and 1796, the Common Council decided to build two outer streets: South Street and West Street, each 21 m wide, which were to ease traffic on the waterfront.

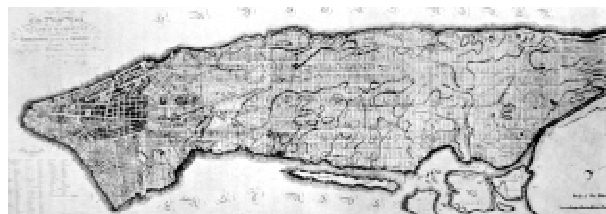
The expenses incurred by the Common Council for modernisation and improvements of the area in the vicinity of Broadway and Wall Street confirm the rise of their social and economic importance²¹. Both Broadway and Wall Street were paved. As a result of all the modernization, by the end of the 18th century Wall Street was the home of important financial institutions (banks and insurance companies), as well as the wealthiest inhabitants of New York. Wall Street was dominated by two- and three-storey red-brick houses. Broadway, on the other hand, was lined with numerous elegant shops. Im-

Ryc. 16. Nowojorski Tribune Building i Western Union Building w latach 70. XIX w., w: Columbia University Libraries Exhibition
Fig. 16 a, b. New York Tribune Building and Western Union Building during the 1870s, in: Columbia University Libraries Exhibition

Ryc. 17. Brooklyn Bridge w końcu XIX wieku, pocztówka, Muzeum Historii Nowego Jorku
Fig. 17. Brooklyn Bridge at the end of the 19th century, a postcard, New York History Museum

Ryc. 18. Plan miasta „Commissioners' Plan” z 1811 r., w: T. Tołwiński, *Urbanistyka*, T.II. *Budowa miasta współczesnego*, Ministerstwo Odbudowy, Warszawa 1948, rys. 91, s.119.

Fig. 18. Urban plan known as the “Commissioners' Plan” from 1811, in: T. Tołwiński, *Urbanistyka*, Vol. II, *Budowa miasta współczesnego*, Publ. Min. Odbudowy, Warszawa 1948, fig. 91, p.119

Ryc. 19. XIX-wieczne bloki zabudowy w Nowym Jorku, w: T. Tołwiński, *Urbanistyka*, T.II. *Budowa miasta współczesnego*, Ministerstwo Odbudowy, Warszawa 1948, rys. 92, s.120

Fig. 19. The 19th-century building blocks in New York, in: T. Tołwiński, *Urbanistyka*, Vol.II, *Budowa miasta współczesnego*, Publ. Min. Odbudowy, Warszawa 1948, fig. 92, p.120

wane. Te i inne działania modernizacyjne sprawiły, że już w końcu XVIII wieku przy Wall Street miały swoje siedziby znaczące instytucje finansowe (banki i firmy ubezpieczeniowe). Tam również budowali swe domy najbogatsi mieszkańcy miasta. Przy Wall Street dominowała wówczas zabudowa dwu- i trzy piętrowa z czerwonej cegły. Z kolei Broadway stał się miejscem, gdzie otwarto wiele eleganckich sklepów. Przy Pearl Street, położonej blisko nabrzeża, zlokalizowane były natomiast ważne zakłady usługowe i rzemieślnicze.

W związku z adaptacją pierwotnego ratusza na budynek rządowy miasto stanęło przed koniecznością wzniesienia nowego obiektu. Projekt budynku nowego ratusza (City Hall) został wyłoniony w drodze konkursu, który wygrali Joseph Mangin i John McComb. Prace budowlane trwały 9 lat i zakończyły się w 1812 roku. Nowy ratusz stanął na działce w północnych granicach miasta, a jego fasada została wykończona marmurem.

Kupcy, wcześniej mieszkający głównie w okolicy doków i nabrzeża, w wieku XVIII zaczęli przeprowadzać się w modniejsze okolice na północy miasta.

Ważną rolę w życiu towarzyskim Nowego Jorku odgrywały tawerny i kawiarnie, które odwiedzali chętnie przedstawiciele wszystkich klas społecznych. Tawerny były miejscem spotkań, wymiany informacji, oferowały także miejsca noclegowe. Wiele z nich posiadało także ogrody, w których organizowano kameralne koncerty.

Kawiarnie natomiast, prócz oczywistej funkcji – miejsca spotkań, były także miejscem publicznych aukcji towarów przywiezionych do miasta.

Po wojnie zaczęło się odradzać życie kulturalne Nowego Jorku. Teatry zaczęły być popularne bardziej niż kiedykolwiek. Park Theatre został wzniesiony w 1790 roku według projektu architekta Marca Isambarda Brunela i posiadał widownię na 2400 widzów²².

W Nowym Jorku końca XVIII wieku zaczęły powstawać pierwsze hotele. Najwspanialszym z nich był City Hotel, otwarty w 1794. Zajmował cały blok zabudowy pomiędzy ulicami Broadway, Thames i Cedar Street²³.

Ulice w owym czasie rozwijały się w dwóch kierunkach. Od Battery do końca zabudowanych terenów mieszkaniowych przy East River i z Battery wzdłuż rzeki Hudson do najdalszych krańców Greenwich Street. Ulice poprowadzone były w kierunku rzeki i wzdłuż nich odbywał się transport towarów z doków do magazynów, sklepów i warsztatów. Dynamiczny rozwój północnych obszarów miasta po opuszczeniu ich przez Brytyjczyków wyznaczył jeszcze jeden kierunek. Przebieg Chatham Street i Collect Pond w kierunku północnym został przerwany. Orange, Mulberry i Mott Street stanowiły kontynuację ulic Roosevelt i James, łagodnie skracając na północ. W ten sposób powstał nowy kierunek, równoległy do Bowery Road²⁴.

W 2. ćwierci XIX wieku zmiany w układzie ulic związane z rozwojem miasta w kierunku północnym nabrały wyjątkowego tempa. Tradycyjne punkty orientacyjne w mieście (jak Tontine Building czy Brick Church) zmieniły swoje położenie lub całkiem zniknęły, co powodowało konsternację, a nawet irytację mieszkańców Nowego Jorku. Faktem obrazującym tempo zmian obrazu miasta jest wzrost liczby mieszkańców w latach od 1820 do 1860 z około 125 000 do prawie 815 000.

portant services and artisans' workshops were located in Pearl Street, situated close to the waterfront.

Since the original City Hall had been transformed into the Federal Hall, the city was faced with the necessity to erect a new object. The design of the new City Hall was selected in a competition won by Joseph Mangin and John McComb. Construction work lasted 9 years and was completed in 1812. The new City Hall was erected on the plot on the northernmost edge of the city, and its façade was faced with marble.

Merchants who used to live in the area of the docks and the wharves, in the 18th century began to move into more fashionable area in the north of the city.

Taverns and coffee houses, which were eagerly frequented by representatives of all social classes, played an important part in the social life of New York. Taverns offered rooms for meetings, exchange of information as well as accommodation. Many of them had gardens where concerts were organised.

Coffee houses, besides their obvious function of meeting places, served as a location for public auctions of goods newly brought to the city.

After the war, the cultural life of New York began to revive. Theatres became more popular than ever before. Park Theatre was erected in 1790, according to the design by architect Marc Isambard Brunel, and could seat an audience of 2400 viewers²².

The first hotels started to appear in New York at the end of the 18th century. The most magnificent was the City Hotel, opened in 1794. It occupied the entire building block between Broadway, Thames and Cedar Street²³.

At that time the streets in the city developed in two directions: from the Battery to the end of the built-up residential areas on the East River, and from the Battery along the Hudson to the furthest reaches of Greenwich Street. The streets were leading towards the river, and along them commodities were transported from the docks to warehouses, markets and workshops. Dynamic development of the northern regions of the city after they had been abandoned by the British, created yet another orientation. At Chatham Street, the Collect Pond was stopped in its northward movement. Orange, Mulberry and Mott Street were the continuation of Roosevelt and James Street, turning gently towards the north. In this way a new orientation was established, parallel to Bowery Road²⁴.

In the second quarter of the 19th century, changes in the street pattern connected with the expansion of the city northwards seem to have accelerated. Traditional familiar landmarks in the city (such as the Tontine Building or the Brick Church) either changed their location or completely vanished, which caused confusion or even irritation among New Yorkers. The speed with which the image of the city changed was reflected by the increasing number of its inhabitants, during the period from 1820 to 1860, from about 125 000 to almost 815 000.

Towards the end of the first half of the 19th century, alarming voices could be heard warning against dynamic and uncontrolled building development of the city. In 1844, William Cullen Bryant called for preserving the existing and creating new public green spaces in the city, as indispensable elements of a healthy city²⁵. The idea

Pod koniec 1. połowy XIX wieku pojawiły się głosy ostrzegające przed dynamiczną i niekontrolowaną zabudową miasta. W 1844 roku William Cullen Bryant postulował potrzebę zachowania istniejących oraz utworzenia nowych publicznych przestrzeni zielonych w mieście jako niezbędnych elementów zdrowego miasta²⁵. Pomysł ten podchwycili nowojorscy politycy, w 1851 roku organizując konkurs architektoniczny na projekt Central Parku zlokalizowanego wzdłuż 5 Alei, między ulicami 42 i 59. Zwycięska koncepcja, autorstwa Fredericka Lawa Olmsteda i Calverta Vauxa, została zrealizowana w 1860 roku.

Od początku wieku XIX zaczęła się zmieniać także architektura Nowego Jorku. Wzdłuż głównych ulic handlowych, jak np. Wall Street, zaczęto wznosić duże, monumentalne i bogato zdobione budynki mające odzwierciedlać status majątkowych ich właścicieli. Domy te przypominały niejednokrotnie greckie i rzymskie świątynie (zob. ryc. 13)²⁶.

Pierwotna zabudowa miasta stopniowo zanikała. W jej miejsce wznoszono budynki w różnych stylach, wzorując się na włoskich i francuskich rezydencjach (zob. ryc. 13).

W miarę rozwoju miasta w latach 30. XIX wieku Common Council został zmuszony do poprawy funkcjonowania transportu miejskiego. Została wówczas wydana pierwsza licencja na konny tramwaj uliczny łączący Nowy Jork z Harlemem oraz z odgałęzieniem do rzeki Hudson²⁷.

W 1835 roku w mieście wybuchł pożar, podczas którego spłonęło $\frac{3}{4}$ najbogatszej części Nowego Jorku (Downtown). W miejsce zniszczonej zabudowy mieszkaniowej wprowadzono budynki komercyjne, takie jak sklepy, magazyny i biura. Spowodowało to gwałtowny wzrost cen nieruchomości w tej części miasta. Wskutek tego na obrzeżach miasta, w północnej części Manhattanu nastąpił rozwój zabudowy mieszkaniowej²⁸.

W związku z rozwojem warsztatów zatrudniających coraz więcej pracowników zmienił się model mieszkania „przy warsztacie”. Pracownicy zostali zmuszeni do poszukiwania mieszkań do wynajęcia poza miejscem zatrudnienia. Wielu nowojorczyków zaczęło wynajmować własne domy, głównie ubogim imigrantom. Ograniczone możliwości finansowe najemców spowodowały dramatyczne obniżenie standardu wynajmowanych lokali, w których często mieszkało razem po kilka rodzin.

Około połowy XIX wieku tylko 6000 nowojorskich domów było przyłączonych do systemu wodociągowego zasilanego z rzeki Croton. Początkowo tylko najbogatsi korzystali z luksusu, jakim była własna łazienka. W większości domów pojawiła się dopiero 50 lat później. Mieszkańcy Nowego Jorku korzystali więc z łaźni publicznych, których odwiedzanie było jednym z rytuałów życia miejskiego²⁹.

W drugiej połowie XIX wieku komercyjne centrum przeniosło się na północ Manhattanu. Union Square, zlokalizowany przy południowej granicy Central Parku, przejął funkcję Downtown. Tutaj koncentrowało się życie nowojorskiej elity. Tętniące wcześniej życiem ulice południowego Manhattanu (dolny Broadway poniżej Canal Street), zabudowane teraz budynkami komercyjnymi, wieczorami zamierały. W celu ich ożywienia zaczęto wprowadzać tutaj nową, atrakcyjną architekturę. Wówczas to powstał pierwszy nowojorski biurowiec, tzw. „Flatiron”

was picked up by New York politicians in 1851, and organised an architectonic competition for a project of Central Park to be located along 5th Avenue, between the 42nd and 59th Street. The winning concept designed by Frederick Law Olmsted and Calvert Vaux was realised by 1860.

From the beginning of the 19th century, the architecture of New York also started to change. Along the main commercial streets, such as e.g. Wall Street, huge, monumental and richly ornamented buildings were erected that were to reflect the wealth of their owners. The houses frequently resembled Greek or Roman temples (see fig. 13)²⁶.

The original city buildings gradually disappeared, replaced with buildings erected in various styles, modelling them on Italian and French residences (see fig. 13).

As the city expanded during the 1830s, the Common Council was forced to improve the functioning of the city transport. The first licence was then issued for a street railroad line linking New York and Harlem, with a branch line to the Hudson²⁷.

In 1835, a disastrous fire broke out in the city, during which $\frac{3}{4}$ of the wealthiest part of New York (Downtown) was burnt down. The destroyed residential buildings were replaced with commercial buildings, such as shops, warehouses and offices. As a consequence, the real estate prices soared in this part of the city which, in turn, resulted in the development of residential building on the outskirts of the city, in the northern part of Manhattan²⁸.

As workshops had grown and employed more and more workers, the model of living quarters “at the workshop” also changed. Employees were forced to look for living space for rent outside their place of work. Many New Yorkers started to rent their own houses, mostly to poor immigrants. Limited financial means of the tenants resulted in dramatic lowering the standard of the rented accommodation, which was frequently inhabited by several families packed together.

By the mid-19th century, only about 6000 houses in New York had been connected to the water system supplied from the Croton river. Initially only the wealthiest could afford the luxury offered by a private bathroom. In most houses it would become available only 50 years later. Inhabitants of New York used public baths, visiting which became one of many rituals of urban life²⁹.

In the second half of the 19th century, the commercial centre moved to the northern part of Manhattan. The Union Square, located on the southern boundary of the Central Park, was beginning to be slightly downtown. Here concentrated the life of the New York elite. The previously bustling streets of southern Manhattan (lower Broadway below Canal Street) now lined with commercial edifices, were deserted in the evening. To revive them, new attractive architecture was introduced. It was then that the first office building in New York was erected, the so called “Flatiron”, designed by Daniel Burnham & Co. The building was loved by artists who perceived it as the embodiment of the spirit of the epoch and of the city, like the Statue of Liberty or Brooklyn Bridge³⁰.

By the 1870s, New York could already boast two tower blocks over 70 m tall: the Tribune Building and West-

(„Żelazko”), zaprojektowany przez firmę Daniel Burnham & Co. Budynek ten był ulubiony przez artystów, którzy widzieli w nim ducha epoki i miasta podobnie jak w Statui Wolności czy moście Brooklińskim³⁰.

W latach 70. XIX wieku w Nowym Jorku istniały już dwa wieżowce o wysokości powyżej 70 m: Tribune Building i Western Union Building, nadziemna kolejka miejska wzdłuż Greenwich Street od Battery do Cortland Street, eleganckie restauracje i hotele nieustępujące standardem hotelom europejskim³¹.

W XIX wieku wzdłuż ulic Nowego Jorku dominowała zabudowa pięciokondygnacyjna. Tylko budynki o przeznaczeniu komercyjnym osiągały wysokość ośmiu pięter. Do 1892 najwyższym budynkiem w mieście była wieża kościoła św. Trójcy. Rosnące zapotrzebowanie na powierzchnię handlową spowodowało wzrost znaczenia wysokości i szybkości budowania.

Dzisiejszy Nowy Jork z racji swojego położenia posiada około 2000 mostów. Najślawniejszym z nich jest Brooklyn Bridge zbudowany w 1883 roku, według projektu Johna Roeblinga i jego syna Washingtona, najstarszym zaś High Bridge, zbudowany w 1848 roku według wzorców architektury rzymskiej z masywnymi kamiennymi łukami ponad lądem i wodą³².

W 1811 roku urbanista John Randel w opracowanym przez siebie planie pokrył cały Manhattan ortogonalną siatką ulic, tworzącą bloki zabudowy o wymiarach ok. 70 × 200 m, wywodzące się z tradycji europejskiej urbanistyki średniowiecznej³³. Blok ten przewidywał realizację dwóch rzędów domów z wewnętrznymi ogrodami. Warto pamiętać, że plan ten przewidywał zabudowę powstałych działek w granicach 25% powierzchni i wysokości maksymalnie 3 kondygnacji. Już pod koniec tego samego stulecia założenia te stały się nieaktualne. Rozwój gospodarczy Nowego Jorku spowodował pojawienie się zabudowy o zupełnie innej skali³⁴.

Plan opracowany przez Randal, mimo swoich drobnych niedoskonałości objawiających się m.in. brakiem podziału na tereny budowlane i niebudowlane, a także brakiem przewidywania budowy obiektów użyteczności publicznej, nie uległ praktycznie żadnym zmianom w ciągu następnego stulecia, pomimo wzrostu populacji miasta do prawie 3,5 miliona.

Znamiennym jest, że Nowy Jork z niewielkiego kolonialnego ośrodka w ciągu 250 lat, do końca XIX wieku rozwinął się w metropolię nieustępującą swoją rangą, architekturą i układem urbanistycznym największym europejskim miastom.

ern Union Building, an elevated railroad along Greenwich Street from the Battery to Cortland Street, elegant restaurants and hotels that could rival the most luxurious European hotels³¹.

In the 19th century, New York streets were lined mostly with 5-storey buildings. Only commercial buildings reached up to 8 storeys. Until 1892 the tallest building in the city was the spire of the Trinity Church. However, the growing demand for commercial space resulted in the increasing significance of the height and speed of construction.

Because of its location present-day New York has about 2000 bridges. The most famous among them is the Brooklyn Bridge, built in 1883 according to the design by John Roebling and his son Washington. The oldest was the High Bridge, built in 1848 according to the Roman architecture patterns with massive stone arches spanning land and water³².

In 1811, an urban designer John Randel, in the plan he designed, covered the entire Manhattan with an orthogonal pattern of streets, thus creating building blocks measuring app. 70 m × 200 m, deriving from the European tradition of medieval urban planning³³. The plan predicted realising two rows of houses with internal gardens. It is worth remembering that the plan intended building on the remaining plots up to 25% of their area and up to the maximum height of 3 storeys. Already by the end of the same century the assumptions proved completely inadequate. The economic development of New York caused the appearance of buildings on a completely different scale³⁴.

The plan prepared by Randal, despite its minor shortcomings such as e.g. lack of clear division into developed and undeveloped areas, as well as no space intended for erecting public utility buildings, did not undergo any major changes during the next century, even though the population of the city reached almost 3.5 million.

It is significant that during 250 years until the end of the 19th century, New York, from a small colonial settlement developed into a metropolis whose rank, architecture and urban layout could rival the largest cities in Europe.

Bibliografia (wybór)

- [1] Ciucci G., *The American City: From the Civil War to the New Deal*, Cambridge 1983.
- [2] Giedion S., *Przestrzeń, czas i architektura*, PWN, Warszawa 1968.
- [3] Homberger E., *The historical atlas of New York City*, Swanston Publishing, 1998.
- [4] Johnson A., Willis C., *New York Architecture: A History*, Book News, 2004.
- [5] Lamb M.J., *History of the City of New York: its origin, rise and progress*, 1921.
- [6] Motak M., *Miasta Ameryki Północnej w okresie pionierskim 1559-1681. Dzieje formy urbanistycznej*, Politechnika Krakowska, Kraków 2004.
- [7] Reynolds D.M., *The Architecture of New York City: Histories and Views of Important Structures, Sites, and Symbols*, Wiley, 1994.

- [8] Reiss M., *New York Then and Now*, Salamander Books, 2007.
- [9] Stokes I.N. Phelps, *The iconography of Manhattan Island, 1498-1909*, Robert H. Dodd, New York 1915.
- [10] Sutcliffe A., *Towards the Planned City: Germany, Britain, the United States and France, 1780-1914*, St. Martin's Press, New York 1981.
- [11] Tołwiński T., *Urbanistyka, T.II. Budowa miasta współczesnego*, Ministerstwo Odbudowy, Warszawa 1948.
- [12] Wakeman A., *History and reminiscences of lower Wall street and vicinity*, The Spice Mill Publishing.
- [13] Wilson J.G., *The Memorial History of the City of New York. From its first settlements to the year 1892*, Forgotten Books.
- [14] Wilson R.R., *New York: Old & New, its story, streets, and landmarks*, T. 2, 1902.
- [15] Witheridge A., *New York Then and Now*, PRC Publishing, 2001.
- [16] Zaremba P., *Historia Stanów Zjednoczonych*, Bellona, Warszawa 1992.

¹ Homberger E., *The historical atlas of New York City*, Swanston Publishing, 1998, s. 18.

² Ibidem s. 12.

³ Motak M., *Miasta Ameryki Północnej w okresie pionierskim 1559-1681. Dzieje formy urbanistycznej*, Politechnika Krakowska, Kraków 2004, s. 73

⁴ Homberger E., *The historical atlas of New York City*, op.cit., s. 20.

⁵ Ibidem.

⁶ Motak M., *Miasta Ameryki Północnej...*, op. cit., s. 73.

⁷ Homberger E., *The historical atlas of New York City*, op.cit., s. 32.

⁸ Motak M., *Miasta Ameryki Północnej...*, op.cit., s. 80.

⁹ Ibidem, s. 79.

¹⁰ Homberger E., *The historical atlas of New York City*, op.cit., s. 41.

¹¹ Ibidem.

¹² Homberger E., *The historical atlas of New York City*, op.cit., s. 41.

¹³ Nash G.B., *The urban crucible: the northern seaports and the origins of the American Revolution*, Harvard University Press, 1986, s. 226.

¹⁴ E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, op.cit., s. 56.

¹⁵ Lojaliści (in. torysi) to obok patriotów jedna z dwóch dominujących opcji politycznych w okresie narastającego napięcia pomiędzy koloniami brytyjskimi w Ameryce Północnej a Wielką Brytanią w okresie poprzedzającym rewolucję amerykańską, jak i w czasie wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych; w: P. Zaremba, *Historia Stanów Zjednoczonych*, Bellona, Warszawa 1992.

¹⁶ Tołwiński T., *Urbanistyka, T.II. Budowa miasta współczesnego*, Ministerstwo Odbudowy, Warszawa 1948, s. 117.

¹⁷ W latach 1785-90 Federal Hall był miejscem posiedzeń I Kongresu Stanów Zjednoczonych.

¹⁸ Pierre Charles L'Enfant zaprojektował także układ przestrzenny Waszyngtonu, w: W. Kelley, *Melville's city: literary and urban form in nineteenth-century New York*, Cambridge University Press, 1996, s. 23.

¹⁹ Rada Wspólnoty.

²⁰ Homberger E., *The historical atlas of New York City*, op.cit., s. 57.

²¹ E. Homberger, *The historical atlas of New York City*, op.cit., s. 58.

²² Homberger E., *The historical atlas of New York City*, op.cit., s. 64.

²³ Homberger E., *The historical atlas of New York City*, op.cit., s. 64.

²⁴ Ibidem, s. 69.

²⁵ Tołwiński T., *Urbanistyka, T.II. Budowa miasta współczesnego*, op.cit, s. 122.

²⁶ Reiss M., *New York Then and Now*, Salamander Books, 2007, s. 62.

²⁷ Homberger E., *The historical atlas of New York City*, Swanston Publishing, 1998, s. 76.

²⁸ Ibidem, s. 78.

²⁹ Ibidem, s. 82.

³⁰ Reiss M., *New York Then and Now*, op.cit, s. 77-78.

³¹ Reiss M., *New York Then and Now*, op.cit. s. 95-96.

³² Ibidem, s. 44-45.

³³ Kelley W., *Melville's city: literary and urban form in nineteenth-century New York*, op.cit. s. 23.

³⁴ Tołwiński T., *Urbanistyka, T.II. Budowa miasta współczesnego*, op.cit, s. 121.

Streszczenie

Artykuł prezentuje problematykę związaną z historią powstania, układu przestrzennego i architektury Nowego Jorku do końca wieku XIX.

Miasto w genezie swego powstania ma założoną w 1625 roku holenderską osadę Nowy Amsterdam. Przy osadzie z czasem zbudowano fort z rozbudowanym programem funkcjonalnym. Została ona jednak zniszczona w wyniku konfliktów z rdzennymi mieszkańcami tych terenów. Próby odbudowy i uporządkowania Nowego Amsterdamu podjął się w 1647 roku Peter Stuyvesant. Zadanie to jednak nie powiodło się. Osadę w 1664 roku przejęli Anglicy, zmieniając jej nazwę na Nowy Jork. Miasto otrzymało prawa miejskie w 1683 roku. Od tego momentu rozpoczął się intensywny rozwój miasta, który trwa nieprzerwanie do dzisiaj.

Abstract

The article presents the issues connected with the history of the origin, spatial development and architecture of New York until the end of the 19th century.

The origins of the city date back to the Dutch settlement of New Amsterdam founded in 1625. In time a fort with an extended functional programme was built beside the settlement. However, it was destroyed as a result of conflicts with the native inhabitants of the area. In 1647, Peter Stuyvesant attempted to rebuild and organise New Amsterdam, but he did not succeed. The settlement was taken over by the English in 1664, and changed its name to New York. In 1683 the city was granted its charter. That commenced a period of intensive development of the city, which has lasted until today.